

*Солецький О. М.,**кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

ІКОНІЧНО-КОНВЕНЦІЙНА ПАРАДИГМА ТА «ЕМБЛЕМАТИЧНА» АКОМОДАЦІЯ «КОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ» НІЛИ ЗБОРОВСЬКОЇ

Анотація. У статті досліджується специфіка методології, іконічно-конвенційна виразовість термінології та «емблематична» акомодация у висвітленні «психоісторії» української літератури Ніли Зборовської. Поняття «код» вказує на новий формат функціонування та інтерпретації тексту як системи, що спирається на поструктуралістичне уявлення про форму і зміст художнього повідомлення. Воно акцентує на прихованості справжніх сенсів, що дешифруються через окремий тип умовностей та правил, творення вибіркового сполучень із текстових рядів, їх деконструкцію, які розкриваються за посередності особливої методології.

Ключові слова: код, психоісторія української літератури, емблематизм, метод, структура, іконічне, конвенційне.

Постановка проблеми. Теорія Мелані Кляйн, зокрема голвні психотипи захисту материнського та батьківського коду, як і концепції Ж. Лакана, З. Фрейда, К. Г. Юнга, стали методологічним підґрунтям викладу психоісторії новітньої української літератури у версії Ніли Зборовської, що має промовисту назву «Код української літератури». Поняття «код» вказує на новий формат функціонування та інтерпретації тексту як системи, що опирається на поструктуралістичне уявлення про форму і зміст художнього повідомлення. Окрім того, воно акцентує на прихованості справжніх сенсів, що дешифруються через окремий тип умовностей та правил, творення вибіркового сполучень з текстових рядів, їх деконструкцію, які, вочевидь, розкриваються за посередності особливої методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психоаналіз багато в чому завдячує літературі та літературній критиці. Обираючи за об'єкт аналізу емоційну «візуальність» та «вербальність», як і образ, символ, міфологічну свідомість, архетип, адепти цієї науки творили нову проекцію розуміння природи художньої творчості. У попередніх дослідженнях «Емблематичні структури психоаналізу (теорія М. Кляйн і іконічно-конвенційна сигніфікація)», «Емблематичні «механізми» і теорія Зигмунда Фрейда», «Емблематична традиція і метод Карла Густава Юнга» [20; 21; 22] ми вивчали роль іконічно-конвенційних сигніфікацій та емблематичних механізмів у різних представників психоаналітичного напрямку. Про конвергенцію психоаналізу і літератури багато писали як світові, так і українські вчені. У працях П. Баррі, Г. Блума, Г.Г. Гадамера, С. Еткінда, С. Жижєка, Ж. Лакана, В. Агєєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Моклиці, А. Печарського, Л. Плюща, Б. Тихолоза, І. Фізера [2; 4; 6; 25; 7; 11; 1; 5; 9; 14; 18; 19; 23; 24] та багатьох інших у різних проекціях констатуються літературознавчі та психоаналітичні контамінації.

Мета статті. Метою цієї студії є вивчення функціональності когнітивних та рецептивних «емблематичних» механізмів у «психоісторії» української літератури Ніли Зборовської,

що розглядаються в проекції на методологію «Коду української літератури» і трактуються як засоби аналітично-синтетичної акомодации та симпліфікації культурно-ментального досвіду.

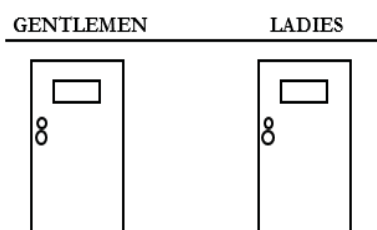
Виклад основного матеріалу дослідження. Ніла Зборовська, оцінюючи тенденції розвитку літературознавства у ХХ столітті, відзначає вагомість методології герменевтики та структуралізму, які були адаптовані та модернізовані психоаналізом. «Психоаналіз здійснює зсув із центрального об'єкта герменевтики (мистецтво як «форми самопізнання духу») на периферійний тілесний низ духовного творця» [10, с. 60-61]. Одним із центральних критеріїв тут є підбір «адекватної психоаналітики» [13, с. 377], тієї дослідницької органічності, що відображатиме раціональну справжність у відтворенні складних процесів творчого життя.

Методологія психоаналітичного літературознавства, таким чином, спрямована на реконструювання творчих «психоструктур» та інтерпретацію її складових частин, трактування імпліцитних відношень поміж іконічно-конвенційними сигніфікатами та екзистенційними (побутовими, творчими, свідомими і несвідомими) психоемоційними процесами, що торкаються автора і тексту, автора і біографії, тексту і реципієнта, тексту і культури, тексту і соціуму. Такі тенденції вкотре засвідчують, що психоаналітичні інтерпретації опосередковано пов'язані з текстуально «метафізикою». «Зміщення ідей і концептів психоаналітичної парадигми до метафізики художнього тексту, – зазначає А. Печарський, – відбувається через те, що в структурованій системі поезики міститься діагностичне й терапевтичне самовизначення наратора, героя, прототипа, автора тощо» [18, с. 43].

Про вагомість структурально-герменевтичної стратегії в методі психоаналізу найбільш показово свідчать праці Жака Лакана, які теж складають підґрунтя «Коду української літератури» Ніли Зборовської, зокрема при окресленні символізації батьківського образу в драмах Лесі Українки, описах мотиваційних механізмів бажань [9, с. 234].

Опираючись на дослідження Фердинана де Сосюра, французький учений висловив славнозвісне формулювання, що несвідоме структуроване як мова. Повсякчас підкреслюючи, що значення утворюються завдяки зв'язкам між словами, а не словами і предметами, він неодноразово вдається до «емблематизованих» пояснень, що латентно констатують неоднозначність його висновків, недооціненість та ігнорування іконічної сигніфікативності в теорії, проте активне використання в «ілюстративних» прикладах. Зокрема, акцентуючи на нескінченному «ковзанні» означника щодо означуваного, Лакан згадує малюнок Фердинана де Сосюра, на якому зображено «хвилясті лінії з давніх мініатюр книги Буття на позначення верхніх і нижніх вод. І тонкі, схожі на струмені дощу, вертикальні пунктирні лінії, призначені для виділення сегментів повідомлення» [11, с. 62].

Або ж існування нездоланної прірви між словом і референтом він унаочнює схемою, на якій зображено двоє дверей до вибіральної з підписами «чоловічий» та «жіночий» [11, с. 59]. Метою цієї піктури є демонстрація того, що один і той ж означник може мати різні означувані, а значення народжуються в протиставленні.

Проте спосіб та форма такого пояснення вказує, що для цих розрізень потрібне принаймні умовне (уявне) візуальне існування образу, яке в співдії з означником створює умови для окреслення означуваного. Зрештою, ще більш промовистими є його коментарі щодо поліфонії означуваних ланцюгів і пунктирності номінативної ізоляції.

Усі ці явища, що по-різному вказують на вагомість емблематичних механізмів у функціонуванні психіки та її описів, у різних варіаціях стають предметом дослідження новітньої української літератури у викладі Ніли Зборовської. Акцентуючи на вагомості соціально-історичного контексту, дослідниця увиразнює колективні психоцикли та етапні світоглядні позиції на основі конкретних текстів та індивідуальних біографій. Емблематичні схеми тут займають провідну роль. Зокрема, розпочинаючи огляд класичного циклу в психоісторії новітньої української літератури з «Енеїди» І. Котляревського, дослідниця зосереджується на визначенні архетипної сутності «державницької Трої», що виводиться з семантики назви, яка «символізує троїсту природу метафізичного коду. Український Тризуб як Золоте (Сонячне) Трисуття також відсилає до цього коду, його символізує архетип давнього праотця – Трояна, який тримає три Сонця» [9, с. 59]. Саме ця геральдична конструкція, на думку дослідниці, в «пророчому видінні Котляревського асоціювалася з епохою українських предків» [9, с. 59] і, очевидно, сформулювала провідні підтексти травестіювання. З позицій психоаналізу ця внутрішньоуявна візія є символічним пригадуванням загибелі «Трої нептунської», «містить для України архетипну тасмницю» [9, с. 59], ідентифікує асоціативні ототожнення автора. Умовно кажучи, вона є кодом до розширеного розуміння тексту. Тож усі його вербальні ряди варто прочитувати з урахуванням цієї символічної іконізації, яка формує емблематичне конфігурування смислів і диференціює від варіантів Гомера та Вергілія. Загалом, усі наступні візуальні сенсостимули поеми теж включаються в процес смислового коректування. Ототожнення Енея з козаком, троянців з українцями, етнографічна деталізація одягу, національних страв, звичаїв, побуту, ремесл – усе це прихованим трибом позначається на загальному сприйманні власне тексту, який поступово «маргіналізує український світ» [15, с. 11].

Усі сюжетні ситуації дослідниця інтерпретує як символічні унаочнення, що додатково інформують про справжні сенси. Тотальна Енеєва «сексуальність», «тотальна оральність (обжорство, пиятика)» [9, с. 71] – це ілюстратори, що через текстові коментування вказують на його інфантильність, несформовану

позицію на початку тексту. Усі наступні «аскетичні» елементи подорожі (побудова нової держави і відмова від легковажного життя) є ознаками формування Я (Его) та моральної свідомості (Над-Я) [9, с. 71]. Загалом, для дослідниці «Енеїда» є новітнім українським сюжетом, який має приховане відношення до «героїчного троянського квесту, адже це символічний сюжет відродження українського суб'єкта під гнітом Російської імперії в материнському лоні європейського світу» [9, с. 71].

Не менш важливими є емблематичні прояснення текстів інших українських письменників. Психоаналітична інтерпретація ігнорує традиційні підходи до «форми» та мови художнього твору. Текст сприймається не як цілісність, у ньому виокремлюються вагомі для «психодіагностування» сегменти, або ж окремі образи, сюжетні ситуації, через які проявляються нові підтекстові ряди. Текст переструктурується в шаблонах психоаналітичних концепцій для констатування прихованої присутності знакових для цього методу понять та категорій (свідоме / несвідоме, комплекс Едіпа, стадії розвитку та емоційні симптоми тощо), узагальнень про індивідуальні та колективні психотипи, поведінкові шаблони.

Усі спроби інтерпретації історії української літератури з позицій психоаналізу, як правило, торкаються «нового» її періоду, оминаючи давні простори нашого письменства. І «психоісторія» Н. Зборовської, «психотопологізація» М. Моклиці [14], як і дослідження В. Агеєвої [1], О. Забужко [8], С. Павличко [16], А. Печарського [17], Л. Плюща [19], Б. Тихолоза [23] та багатьох інших зосереджені на психоаналізі новітніх тенденцій художнього дискурсу. Давня література, а особливо бароковий період у цьому контексті вивчався доволі поверхово. За винятком праць П. Білоуса «Питання психології творчості в «Діяріуші» Дмитра Туптала» [3] та ще кількох незначних згадок І. Франка, М. Грушевського, С. Єфремова, М. Гнатишака, Б. Криси, Д. Чижевського, Ю. Пелешенка, Н. Поплавської, Р. Радишевського, М. Возняка, В. Шевчука, М. Сулими, О. Сліпущко, Л. Ушкалова концептуальне психоаналітичне прочитання доби бароко, на жаль, не здійснювалось. Хоча підстав для цього, на нашу думку, доволі багато.

Галина Левченко доречно відзначає, що психоісторія української літератури виглядає неповноцінною «без такої центральної постаті для формування української самосвідомості, як Григорій Сковорода, без киево-чернігівської поетичної школи, без великих реформаторів Петра Могили і Феофана Прокоповича, без так званої «католицької русі», без полемічної літератури, не кажучи вже про киеворуське візантійство із його психологією аскетизму та релігійного і державницького подвижництва» [12, с. 55]. Проблема тут не лише у хронологічній неповноті репрезентування української літератури, з якої випадає величезний часовий період, а насамперед в оминанні надзвичайно важливого етапу трансформування художньої свідомості та психіки людини X–XVIII століття під впливом нового релігійно-світоглядного та культурного коду. З точки зору психоаналізу саме цей «революційний» перехідний період світоглядної реформації (нового духовного народження) наклав найбільший відбиток на ментальність нації, формуючи глибоко закорінену в підсвідомості низку комплексів та поведінкових стереотипів, що проявляються насамперед у літературних текстах. Так чи інакше, тут маємо очевидну підставу для констатування культурної та світоглядної психотравми, що виникла під впливом ментального переорієнтування та соціально-ідеологічного «кастрування».

У першу чергу, методика психоаналізу, його домінуючі категорії та аксіоми виплекані з міфологічного дискурсу, що виступає перманентним джерелом емблематичного проявлення прихованих закономірностей конкретних психічних явищ та соціально-культурних тенденцій. Стаючи кодом для вивчення новітньої психоісторії літератури, що має чітку діакронну вертикаль – від І. Котляревського до постмодерну – вже навіть етапним, поступальним способом викладу оголює чи не найважливіший період – літературу Х–XVIII століття. Саме давня література найближче стоїть до первісної фольклорно-міфологічної системи, тож саме в ній найефективніше відстежувати першу світоглядну та психічну модифікацію, етологічну, образну, ідеологічну трансформацію архетипності та лібідозності, сублимацію та психоінтеграцію. Зрештою, саме давня література латентно зберігає «емоцію» світоглядного розриву, «параноїдно-шизоїдну» і «депресивно-репараційну» реакцію на втрату зв'язку з первосвітом, яку, за методикою М. Кляйн та Н. Зборовської, варто номінувати стадією розриву з «материнськими персами», в інших варіантах – з Прабатьком (Великим Богом). Отож, цей процес водночас висвітлює деструктивні (світоглядну смерть) і прогресивні (філогенез, духовне народження, нову психоінтеграцію) форми. Власне завдання психоаналітичної інтерпретації мало б полягати у виясненні ролі оцього важливого переорієнтування, що залишило сліди депресивної травми і стало імпульсом нового національного психосинтезу, адже без нього обґрунтування всіх наступних етапів видається не зовсім логічним.

Обираючи систему кодів для відчитування історії новітньої української літератури, Н. Зборовська схематично структурує і завдяки цьому класифікує літературні «психотипи» в новітній українській літературі, які окреслюються завдяки емблематичному редуванню. Подібним чином можна класифікувати давній період. Обираючи фольклор та міф за первинні точки утвердження психодосвіду, в давніх текстах можна відстежити світоглядні трансформації, духовні переживання та психотравми. Однією з домінуючих тем давньої літератури, насамперед барокового періоду, є невдоволення марнотним «світом», негачія сучасності та глорифікація давніх, ідеальних часів, що провокує зривання цілої системи підтем – втрати духовної цілісності, гармонії, сили, морального відступу, гріховності, соціальної деструктивності та регресії. І у автора «Слова о полку Ігоревім», і І. Вишенського, М. Смотрицького, І. Величковського аж до Г. Сковороди ця проблематика має свій обґрунтований резонанс. Масштаби її актуальності та поширення дозволяють стверджувати наявність психологічного підтексту переживання, що сформоване під впливом емоційного невдоволення від соціальної та індивідуальної екзистенції, онтологічного дискомфорту.

Висновки. Дослідження Н. Зборовської відкриває нову перспективу оцінки «націєтворчого дискурсу», що має і матиме вплив на всі наступні психоаналітично зорієнтовані доповнення та перегляди. Емблематичне редування, інтерпретація людської психіки в системі візуально-вербальної репрезентативності, визначення іконічно-конвенційної зумовленості природи художніх вражень відкривають нові горизонти для психоаналітичного літературознавства. Зокрема, перспективним і актуальним, малодослідженим «психопростором» для таких студій є давня українська література. У ній спостерігаємо достатньо виразні ознаки психологічної модифікації та транспереходу. У багатьох темах, мотивах, сюжетах та образах простежується, як культурно-ідеологічні трансформації вплинули на духовні

переживання, визначили систему національних комплексів та психотравм. Водночас спричинили світоглядну та екзистенційну амбівалентність, невдоволення марнотним «світом», негачію сучасності та глорифікацію давніх, ідеальних часів. Усе це, з одного боку, вказує на великий резонанс психотравми, з іншого, – на творення нового психотипу, ознаками якого природно є психічна несформованість та невизначеність, що відображають перехідну, «дитячу» стадію онтогенезу на шляху до зрілої свідомості. Часті мотиви «сліз» та «мандрів» є маркерами філогенезисного становлення, що супроводжуються переживаннями тривоги і відповідають етапу розщеплення, відриву від «праматері» і пошуку своєї «життєвої» дороги.

Література:

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агеева. – К. : Факт, 2006. – 432 с.
2. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія / П. Баррі. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
3. Білоус П. Питання психології творчості в «Діяріюші» Дмитра Туптала / П. Білоус // Дмитро Туптало у світі українського бароко: Збірник наукових праць. [У надзаг.: Львівська медієвістика. – Вип. 1]. – Львів : Артос-Апріорі, 2007. – С. 64–71.
4. Блум Х. Страх впливля. Карта перечитывания / Хэролд Блум ; перев. с англ. С.А. Никитина. – Екатеринбург : Изд. Уральского университета, 1998. – 352 с.
5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
6. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. У 2 томах / Гадамер Ганс-Георг; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2000. – Том 1: Герменевтика І: Основи філософ. герменевтики. – 464 с.
7. Жижек С. Интерпассивность. Желание: влечение. Мультикультурализм/Пер. с англ. А. Смирнова; под ред. В. Мазина и Г. Роговяна. – СПб. : Алетейя, 2005. – 156 с.
8. Забужко О. Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфології / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
9. Зборовська Н. Код української літератури. Проект психоісторії новітньої української літератури / Ніла Вікторівна Зборовська. – Київ : Академвидав, 2006. – 502 с.
10. Зборовська Н.В. Психоаналіз і літературознавство: посібник / Н.В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2003. – 392 с.
11. Лакан Ж. Инстанция буквы, или судьба разума после Фрейда. Пер. с фр. / Перевод А.К Черноглазова, М.А. Титовой. – М. : Русское феноменологическое общество, издательство «Логос», 1997. – 184 с.
12. Левченко Г.Д. Чи варто писати психоісторію давньої української літератури? // Літературознавчі студії / За ред. П.В. Білоуса. – Житомир, ЖДУ, 2008. – Випуск 2. – С. 55–67.
13. Мірошник О. Психобіографічний метод у літературознавстві. Теорія питання та деякі аспекти практичного застосування / О. Мірошник // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – 2015. – Вип. 18-20. – С. 363–389.
14. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика / М. Моклиця. – Луцьк : Вежа, 2002. – 390 с.
15. Неборак В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсорного прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія / В. Неборак ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, Львів, від-ня. – Л. : ЛВІЛШ : Астрон, 2001. – 284 с.
16. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко; [передм. М. Зубрицької]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
17. Печарський А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя : монографія / А. Печарський. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 466 с.
18. Печарський А. Сучасний психоаналіз і українська література: аспекти взаємодії / А. Печарський // Філологічні семінари. – 2013. – Вип. 16. – С. 40.

19. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: навколо «Москалевої криниці»: дванадцять статтів / Л. Плющ. – Едмонтон, 1986. – 330 с.
20. Солецький О. Емблематичні «механізми» і теорія Зигмунда Фрейда / О. Солецький // Прикарпатський вісник НТШ. Слово, 2017. – № 3(39). – С. 159–171.
21. Солецький О. М. Емблематичні структури психоаналізу (теорія М. Кляйн і іконічно-конвенційна сигніфікація) / О. М. Солецький // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2017. – № 2(49). – С. 4–10.
22. Солецький О. Емблематична традиція і метод Карла Густава Юнга / О. Солецький // Південний архів. Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Випуск LXVIII. – Херсон, 2017. – С. 138.
23. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії / Богдан Тихолоз; Художник В. Мельник. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 180 с.
24. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. (Метакритичне дослідження) / Іван Фізер. – К. : Видавничий дім «КМ. Academia», 1993. – 112 с.
25. Эткінд Е. «Внутренний человек» и внешняя речь (Очерки психопозитики русской литературы XVIII–XIX веков) // Е. Эткінд Психопозитика. – СПб. : «Искусство – СПб», 2005. – С. 15–396.

Солецький А. М. Іконічно-конвенційна парадигма і «емблематична» аккомодация «Кода української літератури» Ніли Зборовської

Анотація. В статті досліджується специфіка методології, іконічно-конвенційна виразителність термінології і «емблематична» аккомодация в освіщенні «психоісторії» української літератури Ніли

Зборовської. Поняття «код» указує на новий формат функціонування і інтерпретації тексту як системи, опираючої на постструктуралістическіє представлення о формі і содержанні художественного сообщенія. Оно акцентує внимание на скрытости настоящих смыслов, которые дешифруются через особый тип условностей и правил, создание избирательных сообщений из текстовых рядов, их деконструкции.

Ключевые слова: код, психоісторія української літератури, емблематизм, метод, структура, іконіческе, конвенційнальное.

Soletskyi O. Iconic-conventional paradigm and emblematic accommodation of “The Code of Ukrainian Literature” by Nila Zborovska

Summary. The peculiarities of the methodology, the iconic-conventional expressiveness of nomenclature and ‘emblematic’ accommodation when treating the ‘psychohistory’ of Ukrainian literature by Nila Zborovska have been studied in the paper. The notion of ‘code’ refers to a new format of functioning and interpreting the text as the system based on the poststructural conception of the artistic message form and content. It emphasizes the dissimulation of true meanings, which are decrypted through a separate type of conventions and rules, the making of selective combinations of text series, their deconstruction, which are revealed in the midst of a special methodology.

Key words: code, psychohistory of Ukrainian literature, emblematicity, method, structure, iconic, conventional.